

L'asturià. Petita història d'una literatura en desgràcia permanent¹

MILIO RODRÍGUEZ CUETO
Escriptor

Tot just es compleixen els 25 anys des que es van iniciar intents normalitzadors seriosos en matèria lingüística pel que fa a l'idioma asturià, i no és aquesta una qüestió sense importància quan es tracta d'estudiar la literatura en aquesta llengua: si els començaments van ser maldestres i tímids, les pretensions literàries contemporànies encara resultaven més pobres. Això no obstant, els protagonistes d'aquell incipient asturianisme literari es quedarien possiblement admirats en veure el panorama actual de producció i edició de llibres, almenys en algun aspecte; però sens dubte, no podrien donar-se per satisfets del tot.

Però, a pesar que aquest darrer quart de segle ha sigut d'una més rica i difosa producció literària en asturià, la seua història no comença ací. De fet, és una història atípica, estranya, caracteritzada per grans llacunes difícils d'explicar en algun cas. Una història particular dins el variat panorama lingüístic espanyol on només trobaríem parangó en el cas aragonès.

I és que, contràriament del que ha ocorregut amb el català o el galleg i, en menor mesura i més recentment, amb el basc, l'asturià no ha sigut mai considerat com un vehicle adequat per a una expressió literària digna i amb aspiracions. De fet, aquesta qüestió encara no s'ha resolt: amplis sectors de l'opinió pública i de la vida cultural asturiana no veuen que el seu idioma autòcton estiga capacitat per anar molt més enllà d'una pobre representació folklòrica, en la qual, uns quants actors aficionats, disfressats de camperols, parlen a crits i contenen acudits de caràcter més bé burleta i rural. Aquest estigma sobreviu fins i tot en aquesta època, en la qual el teatre regional sembla no tenir esperances de vida en un termini superior als trenta anys. El fet que les noves generacions cresquen enmig del desinterès generalitzat per la lectura (en espanyol i en qualsevol altra llengua) no sembla dibuixar un futur encoratjador per a una petita literatura que, possiblement, arriba molt tard a la història de les lletres.

Però, si som fatalistes, ens atreviríem a dir que aquesta desgràcia l'arrossega la literatura asturiana des del seu naixement, i que la causa radica, precisament, en la precocitat política de la societat que l'haguera d'haver mimada i potenciada.

El regne d'Astúries naix a l'Alta Edat Mitjana, a principis del segle VIII, com una reacció contra la invasió musulmana de la Península Ibèrica. Els historiadors no es posen d'acord en qüestions essencials d'aquest regne remot: naixia amb la consciència de continuar i imitar l'antic regne de Toledo, desmantellat per l'Islam, del qual seria una continuació septentrional a l'esguard de la serralada Cantàbrica? O naixia de manera espontània, fruit del caràcter indòmit de les tribus semillatinitzades i semicristianitzades d'aquest territori, les quals, al llarg de la seua història, havien demostrat sempre resistència tenaç a qualsevol

¹ Traducció del castellà de Núria Dobón Díaz (Universitat Jaume I).

conqueridor? Independentment de l'opció que escollim, allò cert és que és un regne matiner: no podem sinó elucubrar sobre la seua realitat lingüística, l'estadi evolutiu del seu llatí, les restes prellatines que tal vegada podrien coexistir... Tampoc ens queda cap altra possibilitat que la de suposar que existien una lírica i una narrativa populars, doncs no tenim testimoni de cap de les dues. Existiria una èpica germanovisigòtica estrictament oral? O seria Astúries territori de faulació cèltica? Són dues possibilitats que no s'exclouen.

El que sí és cert és que, en una data tan primerenca com el segle x, el regne d'Astúries ja ha perdut el seu caràcter de paladí de la cristiandat peninsular. La frontera amb l'Islam ha anat desplaçant-se cap al sud i, en els seus propis èxits militars, Astúries provocarà la seua desaparició històrica. La conveniència porta la cort reial a Lleó, més enllà de les muntanyes, ja en territori de la Meseta i les valls del nord s'eclipsen. Queden enfosquides, alienes a l'esdevenir històric de la Reconquesta. En elles, es desenvolupen lluites de preeminència entre senyors feudals, res de transcendent. En conseqüència, al segle x, quan encara no s'havien format la major part de les nacions europees, Astúries desapareix com a entitat política autònoma i queda sumida primer en el regne de Lleó i després en el seu continuador, Castella.

Entre els segles viii i x, resulta inimaginable pensar que, en aquest racó de l'occident atlàntic, un text qualsevol que no estiguera escrit en llatí trobara acollida en l'escriptura. Encara queden llunyanes les figures dels trobadors aquitans, així com les dels volenterosos copistes de les cançons de gesta joglaresques. Si, com fàcilment suposariem, en la cort dels reis asturians es cantaven poemes o es recitaven tirades de versos que narraven les gestes dels monarques en la seua lluita contra els sarraïns, tot es lliurava a la memòria dels aedes o dels recitadors. Per aquesta raó, no és arriscat suposar que aquestes cançons tindrien una expressió neollatina: la societat en què naix el regne asturià no pot aspirar als refinaments medievals tardans, els seus protagonistes són guerrers amb poc temps per a l'estudi, caçadors d'òssos i d'homes, pobladors d'un món de llargs i durs hiverns, de boscos i valls boiroses. Sens dubte, les seues històries, els seus versos, no s'expressaven en llatí. Per això no mereixen saltar del territori de la memòria, tan ample com feble, al més limitat però també més resistent del pergami.

La llengua asturiana va viatjar amb la cort al nou regne de Lleó. Fou una estada limitada en el temps, però que se solapa amb el coneixement que tenim de les primitives literatures peninsulars. Hi ha documents que confirmen que la cort lleonesa s'expressava en asturià i que els nobles d'aquesta es burlaven de la manera de parlar dels comtes i *hidalgos* castellans, en els quals trobaven una expressió bruta i grollera. La història no tardaria en donar una volta irònica a la situació i, aquell dialecte castellà que tan tosc sonava als oïts palatins de Lleó, es convertiria en el llatí per excel·lència del principal eix hegemònic de la Reconquesta, el central i, com a conseqüència dels èxits militars i d'una encertada política expansiva, en l'idioma aglutinador del regne de Castella primer, i del d'Espanya després. Aleshores, serà precisament el lleonès (entenguem ací també asturià) que descendirà al nivell de dialecte menyspreable, apte només per als estrats socials i els temes més humils. En terres de Lleó, tal vegada per la seua major accessibilitat geogràfica, el procés de desaparició de l'asturlleonès es va consumir amb celeritat i eficàcia. Només hi entraren al segle xx petits reductes del nord de la província, limítrofs amb Astúries, tot conservant la seua llengua.

Però, abans de castellanitzar-se, el territori lleonès manifestà l'aparició d'una incipient literatura vernacla. En 1914, Menéndez Pidal va publicar un poema, fins aleshores inèdit,

que ell mateix va datar en l'últim terç del segle XIII. El va anomenar *Poema de Elena y María (Disputa del clérigo y el caballero)* (Alvar, 1981) i s'inclou dins el gènere de la poesia de debat: dues dones joves discuteixen i enfronten els mèrits dels seus enamorats respectius, un clergue i un cavaller. Ja des del segle XII, existien antecedents goliardescs i també francesos d'aquest tipus d'obres. Menéndez Pidal troba en el poema «abundants trets lingüístics lleonesos» i un caràcter marcadament joglaresc, tant en la mètrica irregular com en l'absència d'elements fantàstics. Certament, en el poema es troba un lèxic que desprèn un cert aire «occidental» (aquesta expressió cardinal va ser molt estimada pels estudiosos de l'antiga literatura peninsular); però, considerant el magma lingüístic que bull en aquells temps en el nord d'Ibèria, podem concedir a aquest poema o als altres pocs exemples similars que hagen pogut arribar fins a nosaltres, carta fundacional en allò referent al que podríem anomenar una «literatura nacional»? Jo crec que no. Si seguim una línia diacrònica imaginària, l'idioma del copista del *Poema de Elena y María* pot haver sigut el mateix que el d'un camperol asturià actual; però la literatura que recopilava i propalava aquell home no tingué la mateixa continuïtat: no va existir eixa línia diacrònica per a ella. Si la llavor literària en llengua asturiana s'havia plantat durant l'Edat Mitjana en terres d'Astúries i Lleó, d'ella nasqué un arbre de curta vida, el qual va morir fa molt temps. De fet, tal vegada siga aquesta una imatge convenient per al cas que ens ocupa: la llengua asturiana ha hagut de deixar caure la seua llavor en diverses ocasions, i encara continua fent-ho, amb l'esperança que algunes d'aquestes arrelen.

En aquesta línia, seria discutible que una d'aquestes «oportunitats perdudes» de la literatura asturiana s'encarnara en les petites produccions teatrals de temàtica pastoral que trobem al sud de l'antic territori lleonès, a cavall entre els segles XV i XVI. Els autors més notables en van ser Lucas Fernández i Juan del Encina, tots dos naturals de Salamanca, i no voldríem deixar de banda el gran autor portuguès Gil Vicente. Les seues composicions segueixen una convenció que no es caracteritza per l'originalitat: uns camperols dirimeixen polèmiques amoroses. La intenció còmica d'aquestes peces és evident: la rusticitat dels personatges no s'adiu amb el to elevat dels sentiments que pretenen experimentar. L'efecte còmic es veu potenciat pel fet que el vehicle d'expressió d'aquests sentiments és un dialecte de Salamanca d'ascendència asturlleonesa. En la seua edició de l'obra de Lucas Fernández, la professora Mª Josega Canellada diu: «Lucas Fernández trasplanta aquella indecisa parla rústica a un clima dialectal viu, el lleonès. És el moment de ple vigor i encert de l'anomenat tantes vegades llenguatge i estil sayaguès» (Canellada, 1976: 27). Més endavant, la nostra autora considera que en la parla dels protagonistes de les farses de Lucas Fernández es fonen aspectes arcaics castellans: «Aquesta base de castellà arcaic es fon amb la parla lleonesa que aleshores arribava a Salamanca, i que avui queda endarrerida en zones d'Astúries especialment» (Canellada, 1976: 29). Les característiques asturlleoneses de la parla dels camperols de Lucas Fernández són fàcils d'observar, així com la similitud amb l'asturià actual. En qualsevol cas, si ens centrem en els aspectes estrictament literaris, aquestes breus escenes pastorals no tenen un gran interès. Hem de pensar que, per a les altres llengües, el segle XV representava ja el Renaixement mentre que, aquesta barreja lleonesa s'instal·la en el pobre territori de la paròdia i la burla, una constant al llarg de la seua història.

Si ens estenem un poc en aquesta reflexió, i si se'ns permet fer un parèntesi i abandonar uns instants el discórrer diacrònic que pretenem amb aquest article, no podem ignorar que,

a tota Europa s'han donat mostres de «teatres dialectals» que han sobreviscut fins l'actualitat. Les llengües o parles que no van atènyer dimensions nacionals, és a dir, que no obtingueren la representació d'una determinada comunitat, però l'existència de les quals era indiscutible, trobaven en l'oralitat el seu únic camp d'expressió. Com ja hem nomenat abans, a Astúries, el «teatre regional» va ser i és encara la seua representació més coneguda. Tot i això, també gosaren de gran popularitat al llarg del segle xx, els monologuistes, alguns dels quals arribaven a ser molt coneguts i fins i tot gravaven discos i cassetts amb els seus monòlegs. Eren (i són, ja que encara se'ls reclama en algunes celebracions populars a les quals es pretén donar un to d'asturianitat) narradors còmics que, amb freqüència es presentaven disfressats de camperols o, els més innovadors, de miners, grups humans en què la llengua asturiana no desentonava. De la mateixa manera, intentaven que les temàtiques del seu discurs estiguessen també en consonància amb els usos que se suposaven més acceptables per a l'idioma: contes *pícaros*, relats de ximplets enganyats o de ximplets que, a la fi, resulta que no ho són tant... Els mateixos monologuistes eren (i són) creadors dels seus textos, els quals reproduïen amb un dir reposat i, al mateix temps, a grans veus: se suposa que el camperol demostra la seua ignorància i estupidesa no només parlant en asturià sinó també parlant a crits (en la realitat, és just a l'inrevés i el caràcter camperol no es caracteritza especialment per l'expansivitat). És fàcil comprovar que ni el teatre dialectal/regional, ni l'activitat dels monologuistes, van contribuir a dignificar les possibilitats expressives de la llengua asturiana: no serà ací on trobarem la base per a la nova literatura.

Però tornem del nostre excurs i anem on havíem deixat la via principal d'aquesta petita història: les farses en sayaguès s'extingeixen al llarg del segle xvi i no deixen, en territori de Castella i Lleó, ni tan sols la indigna herència d'un teatre dialectal d'importància, semblant a aquell que existeix a Astúries, i no un teatre d'expressió lleonesa. Després d'una història pobra i deslluïda, conclou ací la presència de la llengua asturiana en la literatura que es va desenvolupar en els territoris de la Meseta en els quals hi tingué influència.

Dins d'Astúries, la vitalitat de l'idioma era absoluta fins el segle xix, i no sembla que hi haguera exclusions de classe; però farem referència a aquest fet quan arribem al segle xviii. No obstant això, en el segle xvii, apareix finalment la que podríem considerar figura fundacional de la nostra literatura. Com ocorre en moltes altres literatures, es tracta d'un sacerdot, encara que no deixa de ser una peculiaritat amb matisos anacrònics en el cas asturià. Resulta molt menys inevitable que un sacerdot siga l'iniciador d'una literatura en el segle xvii que durant l'Edat Mitjana. Tal vegada això puga indicar que en la societat asturiana sobrevivia encara una divisió estamentària relativament tardana, antiga. El cert és que un rector del consell de Carreño, territori marítim del nord d'Astúries, anomenat Antonio González Reguera i conegut més popularment, segons la tradició matriarcal asturiana de les denominacions, per Antón de Marirreguera (sa mare era María Reguera), va assolir una certa fama com a poeta i autor de farses, fins al punt de guanyar concursos provincials tot competint amb altres obres escrites en castellà o llatí.

L'obra de Marirreguera, almenys l'obra que ha arribat fins a nosaltres, no és extensa. Es pot agrupar en dos tipus de composicions. D'una banda, hi ha unes petites farses, poc o gens originals, en les quals uns camperols ignorants però dotats amb el sentit comú de l'època i als quals s'ha enaltit a la categoria d'alcaldes del seu poble, imparteixen justícia entre els seus veïns. Aquests alcaldes improvisats castiguen, per exemple, les pràctiques

supersticiosos contemporanis, al mateix temps que se'n burlen, i són particularment ofensius amb la condició femenina, a la qual consideren culpable o inductora de tots els pecats (suposem que Marirreguera no podia deixar de banda la seua condició de sacerdot quan escrivia). D'altra banda, semblen molt més interessants les seues adaptacions de faules mitològiques ja que, sens dubte, Marirreguera havia llegit molt en llatí. A més, caldria recordar que les adaptacions dels mites grecoromans a les diverses llengües europees era un tema literari habitual de l'època. Com se solia fer en les adaptacions castellanques, González Reguera usa l'estrofa coneguda com a octava reial (vuit versos endecasíl·labs amb rima consonant) per a narrar les peripècies d'Hero i Leandre, de Píram i Tisbe o de Dido i Enees. És fàcil veure una interacció moralitzadora en aquestes obres: les desgràcies que ocorren a aquests personatges són conseqüència dels seus amors desordenats, del menyspreu que tenen envers la moral. Els feligresos asturians han d'aprendre de tot el que ocorre a aquests si no volen arribar al mateix final desastrós. Per tal de fer més proper l'ensenyament moral als seus parroquians, Marirreguera asturianitza el relat clàssic, fent comparacions i referències que el públic local puga reconèixer fàcilment (topònims, activitats agropecuàries, descripció de cases del país, etc.). La mestria de versificació de González Reguera és tanta que fa sospitar que la seua obra no nasca ex novo: sembla impossible que aquestes composicions no tinguen al darrere una història d'intents més o menys toscos i rudimentaris i que el coneixement i perfeccionament d'aquests haja donat pas a aquests altres poemes, els quals mostren ja una elaboració notable. En ells hi ha un idioma literari ja consolidat, tasca que sembla excedir les possibilitats d'un sol autor.

En qualsevol cas, l'obra de González Reguera no va merèixer l'impremta. Va circular en còpies manuscrites, algunes de les quals han arribat als nostres dies i mostren variants de caràcter local, atribuïbles sens dubte a les diferents còpies. Ha estat publicada recentment, amb la dignitat que es mereix, en edició de Xulio Viejo Fernández.

Com a aspecte curiós, paga la pena detenir-se a considerar les circumstàncies de la redacció del primer text en prosa conegut. És aquesta una història esclaridora sobre l'abast que tenia la llengua asturiana entre les classes acomodades asturianes, almenys fins a començaments del segle XIX.

Tal vegada el personatge més notable de la història d'Astúries siga el polígraf de Gijón Gaspar Melchor de Jovellanos. Exemple per excel·lència de l'il·lustrat espanyol, va consagrar la seua vida i el seu treball a un ideal de progrés reformista. Jovellanos té un moment de pròspera activitat durant el regnat de Carles III, quan ocupava càrrecs importants en la Cort, encara que després ho pagaria amb desterraments a Astúries i penes de presó sota el regnat de Carles IV. En temps d'aquest rei i, a l'edat de 57 anys, el van empresonar en el castell de Bellver, a l'illa de Mallorca (que aleshores era un destí no tan desitjat com ara), càstig que duraria set anys, fins que l'arribada al poder de Josep I Bonaparte l'alliberaria. Al mateix Bellver, Jovellanos mantenia correspondència amb les seues amistats, correspondència que revisaven els responsables de la presó abans de lliurar-la. Per tal d'evitar aquesta censura, ja que era freqüent que en les seues cartes tractara qüestions relacionades amb la política, en algunes ocasions escrivia en llatí (suposem que considerant que els seus carcellers no dominaven aquesta llengua) i, per la mateixa raó, el 5 d'octubre de 1803 escriví el que seria el primer document conegut de prosa asturiana moderna, una obscura missiva plena de referències a tercers difícils d'interpretar. Tan interessant és la carta com

el destí d'aquesta. Se'n conserva una còpia feta el 1906 per Julio Somoza, notable estudiós de Jovellanos, còpia que avui es troba a la Biblioteca Pública de Gijón amb altres manuscrits de Jovellanos; el professor Miguel Caso la va donar a conèixer poc abans de morir. De tota manera, hem de suposar que la coneixia molt abans. Per què no es va publicar primer un document tan important i que dignificava tant la llengua asturiana? Perquè aquesta carta de Jovellanos, juntament amb unes altres que s'han conegut després i en les quals contestava als seus amics asturians, i els poemes de la seua germana Josefa, són testimonis irrefutables que, almenys fins el segle XIX, l'asturià era un instrument de comunicació vàlid i habitual no solament entre la gent humil, sinó també entre les classes acabalades i cultes d'Astúries.

La figura de la germana de Jovellanos, Josefa, és una altra de les que destaquen en les nostres lletres. Després d'un matrimoni difícil amb un procurador a corts que la seua família considerava indigne per al seu llinatge, va sofrir una vida matrimonial particularment desgraciada: els seus tres fills majors van morir abans d'entrar en la pubertat i el quart, pòstum, a penes visqué uns pocs dies més que el seu marit. Monja després de vídua, va prendre els hàbits en el convent de Sant Agustí a Gijón. Va ser allí on comença la seua activitat literària coneguda, caracteritzada per una gran sensibilitat i preocupació per la situació social dels seus paisans. En l'escassa obra que es conserva d'ella (hem de suposar que només una part de la seua producció) són evidents les al·lusions a la penúria econòmica dels humils, a la carestia de la vida i als forts contrastos socials. Ella és l'únic raig de pensament il·lustrat que es cola, fugaçment, en el panorama de la literatura asturiana. Aquests versos en serviran d'exemple:

Agora ya baxó el cinco por cientu
Q'echa pel mundiu a probes y señores,
Esto é, al primer tapón el zurramientu.

Pesie el alma al rexente y oidores,
Que cabu el Rey están, y ñon dan traza
D'echar a mayor sen estos llabores.

Però, si existeixen una data i una publicació fonamentals per a la història de la literatura asturiana, són l'any 1839 i les *Poesías selectas en dialecto asturiano*, de José Caveda y Nava. No seria exagerat afirmar que aquest llibre va salvar la memòria dels autors antics per al futur. És en aquest on trobem, finalment impresos, Antonio González Reguera o Xosefa Xovellanos, juntament amb altres poetes que van des del segle XVII fins el XIX, com Francisco Bernaldo de Quirós y Benavides, Antonio Balvidares Argüelles, Bruno Fernández Cepeda i altres.

Caveda havia nascut el 1796 a Villaviciosa, a la costa central asturiana. Era fill d'un dels antics il·lustrats col·laboradors de Jovellanos. Va desenvolupar càrrecs importants a Madrid, en algun cas com a màxim representant dels interessos asturians en la Cort. Fóra com fóra, va aconseguir reunir una sèrie de manuscrits de poemes «en dialecte asturià», com donaria títol al seu llibre, i així sufragar l'edició. Ell mateix escrivia poesia en asturià i aquesta està inclosa al final de la seua antologia. És evident que es veu com un fruit més,

el més recent, d'una tradició literària, doncs no dubta a incloure-hi el seu nom junt al d'Antón de Marirreguera. Aquesta vocació literària en una parla qualificada de menor no desdeia amb la dignitat de les seues responsabilitats polítiques.

En certa manera, la poesia de Caveda inicia i anuncia el folklorisme que dominaria fins ben entrat el segle xx. Crea la que tal vegada siga l'única figura consolidada en el patrimoni popular asturià: la del jove camperol que va a les romeries a buscar brega, armat amb un garrot i disposat a obrir els caps dels seus rivals. Ja es veu que no és una figura particularment refinada i que tampoc està dotada de vertader alè èpic: és més bé un estereotip còmic. Però té la particularitat de centrar l'atenció de l'escriptura en llengua asturiana en els camperols humils. Aquesta circumstància, que en aquell temps va poder concedir una certa comoditat expressiva als autors, va acabar per convertir-se en una convenció tan assentada en la població asturiana que combatre-la, escapar de la «obligatorietat» de posar l'asturià només en boca de camperols, va suposar una batalla intel·lectual àrdua i esgotadora que encara no s'ha resolt satisfactòriament.

Les *Poesías selectas en dialecto asturiano* van ser reeditades en facsímil. Segons el nostre parèixer, és més interessant el facsímil del mateix títol que va publicar l'Acadèmia de la Llengua Asturiana el 1987. Aquest darrer no reproduïx l'obra completa de Caveda de 1839, sinó una primera reedició que ja s'havia realitzat el 1887, a càrrec de Fermín Canella Secades, en aquell temps catedràtic de la Universitat d'Oviedo de la qual després seria rector.

Aquest Fermín Canella és un personatge fonamental per a la literatura asturiana del segle xx, un enamorat de la seua terra en estat pur. El seu interès per Astúries va assolir la seua expressió màxima en la monumental obra *Asturias*, una espècie d'*Encyclopédie* asturianista, realitzada en col·laboració amb el seu amic fotògraf Bellmunt. En aquesta obra es passa revista detallada a cada consell asturià, a les seues tradicions, a la seua geografia, història... Canella considera imprescindible reeditar l'antologia de Caveda perquè, segons anuncia un advertiment introductor: «La col·lecció de *Poesías en Dialecto Asturiano* impreses en 1839 [...] està completament esgotada». A més, és una antologia augmentada. Canella ha inclòs en ella més de mig segle de nova literatura, allò que ell anomena «autors moderns», poetes tots, fins i tot algun presenta traduccions de textos llatins (Horaci, per exemple). En aquesta nòmina destaquen dos noms que correrien una sort desigual en funció de les diferents opcions polítiques que abraçaren: Juan María Acebal, per a molts el més culte i ambiciós dels poetes asturians anteriors al Surdimientu, i Teodoro Cuesta, sens dubte el més popular de tots els que ha hagut. Acebal, home conservador, clergue frustrat, es va vincular al carlisme, cosa que li va costar el seu desterrament i, en certa mesura, l'ostracisme. Cuesta, en canvi, no tingué cap posicionament ideològic clar, però no va dubtar a celebrar els triomfs isabelins, cosa que li va costar una certa primacia en les lletres asturianes.

Cuesta no era tan mal escriptor com s'ha fet pensar en els últims temps, però sens dubte té una gran responsabilitat en el deteriorament que va sofrir la consideració de les lletres asturianes des de finals del segle xix fins a principis del xx. L'omnipresent Cuesta, que era un celebrador obligat de la visita de cada personatge a Astúries, és una espècie de *versador* afalagador, disposat en tot moment a enaltir els mèrits i les virtuts de tal infanta, o de tal tenor, o de tal polític, o de tal bisbe... Fa poemes còmics en els quals juga (amb gran

desimboltura, això no se li pot negar) amb termes malsonants, escriu endevinalles vulgars, imita la parla dels camperols... Crea un model nefast i, per desgràcia, el crea molt bé. El seu encert suposa el fracàs d'un idioma. La gent memoritza els seus versos, els repeteix i els riu, i aquests sobreviuen convertits en tradició oral fins al present. En certa manera, el moviment actual de recuperació literària de la llengua asturiana, no deixa de ser un enfrontament amb tot allò que Cuesta va fer.

La feina de Cuesta va ser transcendent: és la llavor d'una llarga sèrie d'escriptors folkloristes, més o menys encertats, que, a pesar que cap d'ells no va aconseguir guanyar-se el respecte de la crítica més benèvola, ni tampoc trobaren el més mínim reconeixement fora d'Astúries, sí tingueren el seu lloc en els periòdics locals i provincials. Al llarg del segle XX, pul·lula un sens fi d'aquests poetes occurrents que, a pesar del seu poc interès, gosen almenys del dret a veure el seu nom imprès amb regularitat. En els periòdics d'Oviedo, de Gijón o de qualsevol municipi mitjanament desenvolupat, sempre hi ha lloc per a un d'aquests *versadors*, amants del seu terreny i dipositaris de la «gràcia i simpatia», quan no del sentimentalisme més simple, que es volien atribuir l'idioma asturià com a única penyora. Parlen de les construccions tradicionals del país (sitges, paneres) o de les romeries (festes típiques), o de la sidra, o de qualsevol altra tradició o producte que resulte caracteritzador del seu poble... sempre sense caure en els excessos separatistes.

Clarament, només en anys anteriors a la dictadura del general Franco, les pretensions d'un regionalisme més reivindicatiu semblaren trobar expressió en les lletres asturianes. Possiblement seguint models federalistes que havien assolit ja un notable desenvolupament a Catalunya i, en menor mesura, al País Basc i a Galícia, un grup d'escriptors asturians adoptaren i expressaren un ideari tímidament nacionalista, entenen aquest terme com el que significa a Espanya: no a una aglutinació d'allò comú sinó una exacerbació del que és diferent, d'allò peculiar de cada regió. Coincideixen en el temps amb l'organització dels partits d'esquerra i amb el moment de major presència de l'anarquisme, particularment en localitats com Gijón. Agrupacions polítiques com la Junta Regionalista o la Liga Pro-Asturias diuen que defenen un cert foralisme asturià. Els seus integrants procedeixen, en general, de sectors conservadors, i en algun cas del carlisme. Alguns dels escriptors en asturià de l'època simpatitzen amb ells.

Dins d'aquest moviment podríem citar Pepín de Pría, Fabriciano González i Constantino Cabal. A mi m'interessa més detenir-me en un cas que pot ser esclaridor del poc èxit que, necessàriament, podien tenir aquests autors, ja que pretenien transmetre la seua ideologia a la ciutadania perquè tal vegada ni tan sols ells mateixos ho havien elaborat de manera suficient. El cas al qual em referisc és el d'Emilio Robles Muñiz, «Pachín de Melás», escriptor que va gosar de notable fama en el Gijón anterior a la Guerra Civil. Era una home d'origen molt humil. Va desenvolupar feines d'obrer industrial i, durant aquella època, va simpatitzar i col·laborar en periòdics de tendències anarquistes. Home molt volenterós, encara que d'escassa formació, va aconseguir ser un notable escriptor de sainets en asturià, els quals combinaven un mínim argument dramàtic, freqüentment amorós, sempre protagonitzat per camperols, amb cançons tradicionals de la lírica asturiana. També va publicar petites proses en asturià (una novetat relativa) en les quals descrivia un món idíl·lic, amb llogarets lluminosos i camperols que canten i treballen la terra feliços. I, no obstant això, ell fou un obrer industrial a qui van acomiadar i van obligar a canviar de ciutat si volia

treballar, a causa de la seua col·laboració en premsa anarquista i socialista. En algun cas escriu un himne obrer... en espanyol. De fet, el pobre Pachín de Melás, el qual acabà els seus dies malalt i venent periòdics, va morir de tuberculosi l'any en què els exèrcits de Franco prenen Gijón, confinat a la presó local. Per a ell, el món real i els seus problemes, la injustícia, la lluita de classes i les reivindicacions socials, només trobaven expressió possible en castellà; l'asturià era l'idioma d'un món immaculat i aliè al curs de la història (Robles Muñiz, 1993).

En la dècada dels 90 també es va rescatar, amb certa pompositat, la figura d'un altre d'aquests escriptors regionalistes. Es tractava de Galo Fernández, conegut per Fernán Coronas, un sacerdot nascut el 1884 en el municipi de Luarca, on també va morir el 1939, encara que no a causa d'una persecució política com va ser el cas de Pachín de Melás. Fernán Coronas és el més culte dels seus contemporanis: ha viatjat per Europa, sap llengües... La seua producció estava dispersa per la premsa i, encara que els seus descendents havien tingut interès a publicar-la en un volum, les seues pretensions no havien fructificat. Li l'havien oferida a la institució que més apropiada podia semblar, el Real Instituto de Estudios Asturianos (RIDEA), però, després de moltes dilacions, aquests havien contestat que no la consideraven mereixedora de publicació. Era un error, perquè el pare Galo era un bon poeta. Però d'aquest error de la institució acadèmica va nàixer un fals mite. El RIDEA representava, per a l'asturianisme del Surdimiento que naixia, tot allò a odiar: el dialectalisme supeditat a la llengua espanyola, el conservadorisme més extrem. Si el RIDEA rebutjava l'obra del pare Galo, se suposava que seria perquè aquell home era una avançada nacionalista impossible de digerir pels conservadors. En aquest plantejament, encaixaren a la perfecció alguns poemes que, descontextualitzats i aïllats de la resta de l'obra, confirmaven aquella idea: Fernán Coronas era un defensor radical d'una Astúries diferent d'Espanya, fins i tot enfrontada a Espanya. Però no era així: Galo Fernández, com podran comprovar si lligem detingudament tots els seus poemes (editats finalment el 1995), era un notable conservador, molt en consonància amb el paper de l'Església Catòlica d'aquells anys, i no tenia cap problema en dedicar versos a la pàtria espanyola. No passava de ser un tímid regionalista que, en certa manera, sentia enveja dels avanços que s'observaven en el galleg, el basc o el català, però sense estar disposat a construir una teoria política com la que havia estimulat aquells avanços en aquelles altres regions. El seu enaltiment a finals del segle xx és també revelador de la dèbil base sobre la qual s'ha construït el recent asturianisme, disposat a inventar-se santons i precursors sense prendre's la molèstia de demanar-los certificats d'autenticitat.

Durant els quaranta anys del franquisme, la literatura en asturià no podia ser aliena a la lamentable situació general de la cultura. Encara que l'asturià no havia estat mai un vehicle d'expressió separatista, el fet que les altres llengües del nord ho hagueren estat, l'estigmatitzava en certa mesura. Fins els anys cinquanta no torna, tímidament, als periòdics, i sempre que ho fa és amb els vells plantejaments folkloristes i festius, sense grans aspiracions. És l'època dels lingüistes, no dels literats. Es realitzen estudis i tesis de caràcter dialectal sobre els múltiples «bables» d'Astúries, expressió que transmetia la idea d'absència d'unitat de la llengua. No és una novetat: la riquesa lingüística d'Astúries ja s'havia constatat en el primer terç del segle. De qualsevol manera, d'aquests estudis dialectològics, comencen a emergir, a poc a poc, alguns noms que reclamen un major respecte per a l'idioma, una

consideració menys parcel·lada, la confecció d'un diccionari, d'una gramàtica...

La tornada de la democràcia a Espanya coincideix, o tal vegada genera, una major claredat en aquestes postures. Gent com Lorenzo Novo Mier expressen ja de manera més oberta la defensa d'una llengua, no d'un dialecte. D'una altra banda, el reconeixement de la diferencialitat lingüística a Catalunya, València, Illes Balears, Euskadi i Galícia suposa una estrebada a Astúries per a aquestes reivindicacions que, com ja ocorria abans de la Guerra Civil, no són tan decidides com en aquestes regions. En l'efervescència del moment apareixen, com del no res, poetes en asturià. Tenen una enorme urgència. Una urgència inconcreta general. D'una banda, molts d'ells interpreten que escriure en asturià és un element més a explotar per a fer la revolució. Quina revolució? És una cosa que no s'expressa amb claredat... però una revolució. Les coses prohibides ixen del bagul dels avis: la bandera de la República, les cançons de l'exèrcit republicà, les vídues de la guerra i l'escriptura en bable. Es produeix una confusió entre escriure i parlar en asturià i ser d'esquerres, en certa manera, una novetat històrica perquè els autors en llengua asturiana sempre havien estat gent conservadora. Aquests autors d'urgència escriuen poc i mal. Els preocupa ser molt moderns, perquè és imprescindible introduir la literatura asturiana en la modernitat. D'aquesta manera, reuneixen tots els ismes del segle xx en el termini de cinc anys i, així, aconsegueixen produir alguns dels versos més incomprensibles i espantosos de la història d'Europa. Les edicions en les quals publiquen tenen una presència lamentable, i semblen llibres editats en el tercer món, però això tant és: el més important és veure la llengua asturiana impresa, els mèrits literaris són secundaris. Solen acompanyar aquestes publicacions amb petits glossaris per tal que el lector pugui desxifrar allò que volen dir; i és que l'idioma que utilitzen és un miracle de foscor que busca allunyar-se de l'odiada i repressora llengua espanyola raó per la qual escullen sense cap rigor dos dotzenes de paraules ultraasturianes de les més poc freqüents i els amplien el camp lèxic fins que signifiquen qualsevol cosa. La conseqüència és que, en lloc d'aconseguir el recolzament de la ciutadania asturiana, provoquen el riure. Alguns dels actuals membres de l'Academia de la Llingua Asturiana, per exemple, practicaren aquest invent lèxic lamentable que va ser la literatura asturiana entre 1975 i 1985.

Els narradors continuaven absents: un poema de deu versos podia afrontar-se còmodament, i més encara quan resultava incomprensible fins i tot per al seu propi autor. Els relats són una altra cosa, resulten més inaccessibles per a l'escriptor de cap de setmana. Conseqüència d'això és la major abundància de publicacions poètiques, circumstància que continua fins els nostres dies i que, si se'm permet dir, és una prova de la clara debilitat del mercat editorial en llengua asturiana, com també de no haver aconseguit encara una situació de normalitat per a la literatura asturiana. I una altra conseqüència és que es va formar ràpidament la llegenda que la poesia asturiana tenia una altíssima qualitat, era comparable a la d'expressió castellana i representava la més digna targeta de presentació de les lletres asturianes. Encara hi ha gent que ho continua pensant actualment. Tal vegada per això la literatura en asturià sempre ha pecat (i ho continua fent) de lirisme.

La narrativa sorgeix molt a poc a poc. Els primers concursos de relats convocats per les institucions culturals del Govern d'Astúries pecaven de realistes i sol·licitaven obres que arribaren a les cinquanta pàgines. I és que demanar més estava fora de lloc. Sens dubte, aquells primers relats són també mereixedors de l'oblit: amb freqüència pamfletaris, unes

altres vegades banyats en un dramatisme infantil nacionalista, sense personatges dignes de tal nom, sense localitzacions, sense... sense... sense... Avui en dia són impossibles de trobar, però no per això a cap editor se li ocorreria tornar-los a publicar. Van ser un producte polític, un instrument al servei de la reivindicació lingüística.

Els vertaders esforços literaris comencen cap a finals de la dècada de 1980, i encertaríem si diguérem que comencen de la mà de la traducció. Un grup d'autors molt joves (encara no havien complert els 30 en aquella data), amb molt poca experiència del franquisme, de formació universitària i, això sí, que provenien en general d'un pensament asturianista i nacionalista, inicien una lenta formació personal caracteritzada per posar en dubte l'encert del treball lingüístic i literari d'aquells que els havien precedit (gent com Xuan Xosé Sánchez Vicente, que va acabar sent president de l'únic partit polític que va tenir una presència fugaç en el Parlament asturià; o José Luis García Arias, que va ser President de l'Acadèmia de la Llengua Asturiana; o de Manuel Asur, el poeta oficial del Resurdimientu; o del grup musical Nuberu, emblema d'aquells primers anys d'expressió asturfalant...). Tradueixen a Oscar Wilde, Shakespeare, Maupassant, Stevenson, etc. i, d'aquesta manera estudien les possibilitats reals que el seu idioma permet per a l'expressió d'una alta literatura. A partir d'allí, ja estava obert el camí per a la novel·la i les col·leccions de relats, que ja representaven una part de l'edició en asturià tan rellevant com la poesia, a la meua manera d'entendre, més interessant encara. La urgència reivindicativa dels seus predecessors no permetia aquesta fase de formació, sens dubte imprescindible. Per una altra part, al voltant de 1990 apareixen les primeres editorials que publiquen en asturià amb criteris no militants. Al principi, el seu treball resulta gairebé testimonial: aconsegueixen ínfims percentatges de mercat i sobreviuen gràcies a les subvencions del Govern d'Astúries. Aquesta situació no ha canviat de manera clara, però també és indubtable que, al llarg de l'última dècada del segle xx, es van anar refermant i, en algun cas, el seu catàleg ja sobrepassa els cent títols. Molts no haurien apostat per això en el moment de la seua fundació.

Avui en dia, les lletres asturianes representen ja un panorama complex i variat, símptoma esperançador de normalitat. Per fi existeix una nòmina d'escriptors que comencen a ser coneguts pel públic general, fins i tot per aquell que no demostra una especial sensibilitat per la llengua asturiana, i això es deu en gran mesura a la molt recent presència d'aquests autors en els mitjans de comunicació: la premsa els ha obert una tímida porta i ja és habitual trobar-se'ls com a articulistes en els periòdics de més tirada de la regió. Són autors amb sensibilitats i tendències molt diverses, en algun cas, enfrontats, com és inevitable en una societat tan petita com l'asturiana (a penes un milió d'habitants), una societat que disposa d'un espai limitat per als pintors, els arquitectes, els actors o els escriptors. Exposar ací una nòmina de literats en actiu seria llarg i arriscat. De la mateixa manera que gran part d'aquells que participaren en l'esclat dels 70-80, allò que s'anomenà Surdimientu, han abandonat la creació literària, no està clar quants dels actuals es mantindran en el pròxim quart de segle; no tenim distància per a jutjar. Podríem aconsellar al lector interessat que, si de cas, done una ullada a la recent publicació de Concha Prieto (Prieto, 2000) on, a través d'un sèrie d'entrevistes, vint dels més rellevants autors expliquen el seu credo estètic, les seues influències i les seues aspiracions.

BIBLIOGRAFIA

- ACEBAL, J.M. (1995): *Xuan María Acebal, Obra poética* (Antón García, ed.), Oviedo, Alvízoras Llibros.
- ALVAR, M. (1981): *Antigua poesía española lírica y narrativa*, Mèxic, Porrúa.
- CANELLADA, M.J. (1976): *Lucas Fernández. Farsas y églogas*, Madrid, Castalia.
- CASO, M. (1988): *Obras en prosa de Jovellanos*, Madrid, Castalia.
- CAVEDA Y NAVA, J. (1989): *Poesías selectas en dialecto asturiano*, Oviedo, Alvízoras Llibros.
- CUESTA, T. (1990): *Poesía*, Gijón, Llibros del Peixe.
- DE MARIRREGUERA, A. (1997): *Fábules, teatru y romances*, Oviedo, Alvízoras Llibros.
- FERNÁN-CORONAS (seud. d'Antonio Fernández Galo) (1993): *Poesía asturiana y traducciones*, Oviedo, Trabe.
- PRIETO, C. (2000): *La xeneración del conflictu*, Gijón, VTP.
- ROBLES MUÑIZ, E. (1993): *Pachín de Melás: Cuentos completos*, Oviedo, Trabe.
- XOVELLANOS, X. (1997): *Obra poética*, Oviedo, Alvízoras Llibros.